

СПРАВЕДЛИВІСТЬ – КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У статті досліджено один із провідних принципів права соціального забезпечення – принцип справедливості. Під час дослідження проаналізовано чинне національне законодавство у досліджуваній сфері, погляди науковців, предметом дослідження яких були принципи права соціального забезпечення. Запропоновано принцип справедливості у праві соціального забезпечення визначити як найбільш узагальнену правову вимогу, що відображає модель забезпечення рівноправності в суспільстві, розподілу матеріальних і нематеріальних благ у ньому, формулу врахування індивідуальних якостей кожного індивіда, його можливостей, здібностей, діяльності й досягнень у подальшому розподілі суспільних благ та задоволенні його потреб, які сприймаються й визнаються суспільством, забезпечують соціальну злагоду, а також формування і справдження правомірних очікувань. Звернуто увагу, що на сьогоднішній день якість правового регулювання соціального забезпечення в Україні, його форма та зміст обумовлюють необхідність констатувати спотворення принципу справедливості в даній сфері, його неадекватне розуміння насамперед на загальнодержавному рівні, тотальний формалізм у спробах реалізувати наведений принцип у дійсності соціально-забезпечувальних відносин. Окреслено проблеми в реалізації принципу справедливості у сфері соціального забезпечення та запропоновано шляхи їх вирішення. Зокрема, принцип справедливості у праві соціального забезпечення повинен бути недвозначно закріплений у нормативно-правових актах – джерелах соціального забезпечення, зокрема його структуру та прояви варто закріпити текстуально. При цьому важливим є всебічне залучення громадськості до вдосконалення чинного нормативно-правового регулювання соціального забезпечення, проведення публічних обговорень законопроектів у сфері соціального забезпечення. Також вирішуючи проблему становлення принципу справедливості у праві соціального забезпечення, підтримуючи інших дослідників, акцентовано увагу на нагальності систематизації соціальнозабезпечувального законодавства.

Ключові слова: принципи, право соціального забезпечення, справедливість, національне законодавство, соціальна держава.

Постановка проблеми. Справедливість є загальнолюдською цінністю, фундаментом прогресивного розвитку держави та її інститутів, громадянського суспільства, гарантією й показником правової захищеності особи, у зв'язку з чим мають місце об'єктивні міжнародно-правові, національні, соціальні, політичні й правові передумови необхідності розроблення проблем справедливості, зокрема в праві соціального забезпечення. Принцип справедливості виступає одним із провідних принципів у галузі права соціального забезпечення. І це не випадково, адже розвиток даної галузі права спрямований передусім на утвердження соціальної справедливості в суспільстві. Саме проявом справедливості є здійснення захисту вразливих категорій осіб, надання їм підтримки у разі настання скрутних життєвих обставин, що надає можливість урівноваження можли-

востей для розвитку кожного члена суспільства та здійснення всіма рівного вкладу в державне та суспільне життя, досягнення гідного рівня добробуту. Разом з тим утвердження справедливості в даній сфері не є простим завданням, оскільки полягає в постійному пошуку оптимальних індикаторів соціальної справедливості, розробленні її відповідної моделі.

Стан опрацювання. Загальні питання системи принципів права соціального забезпечення, в тому числі і принципу справедливості, були предметом досліджень таких учених, як В. Андреєв, Н. Болотіна, Т. Гарасимів, К. Гнатенко, В. Гончаров, П. Корнєва, В. Костюк, О. Москаленко, П. Пилипенко, І. Сирота, В. Сокурєнко, Б. Сташків, І. Хомич, К. Федчишина, Л. Шумна, І. Ярошенко, О. Ярошенко та ін.

Мета статті дослідження принципу справедливості як одного із провідних принципів права соціального забезпечення. Адже дослідження проблем соціальної справедливості відіграє значну роль у правничій науці, дає основу для глибшого розуміння цінності людини, її життя і гідності.

Виклад основного матеріалу. Категорія справедливості є багатогранною та міждисциплінарною, яка досліджується філософами, правниками, економістами. Справедливість, як правнича категорія, набуває якості принципу тією мірою, в якій вона втілюється в нормі права. Так, порівнюючи «справедливість» у правовому та філософському значеннях, І. Бабич зазначає, що «втілення справедливості в нормі права означає звуження його застосування. Якщо розглядати принцип справедливості як принцип законодавства, то тут принцип справедливості, здається, збігається з принципом законності» [1, с. 192]. У свою чергу О. Сидоренко зауважує, у праві принцип соціальної справедливості набуває чіткого сформульованого, фіксованого характеру. Цінність права й полягає в тому, що воно виражає ідею справедливості, виступає засобом її закріплення та захисту [2]. Справедливість як основоположний принцип відображається в галузевій zasadі соціального розподілу, солідарності різних рівнів та векторів, «допомагає найбільш переконливому обґрунтуванню та конституюванню соціальних прав» [4, с. 72].

На думку Б. Сташків, категорія «соціальна справедливість» найчастіше використовується для характеристики системи розподілу благ, що включають у себе не тільки матеріальні об'єкти, що мають чітко визначений товарно-грошовий еквівалент, а й такі поняття, як влада, привілеї, права, повноваження, обов'язки тощо. Вона пов'язана з розподілом і перерозподілом благ, регулюванням ринково-господарських відносин, забезпеченням основних соціально-економічних прав, соціальним захистом населення. Соціальна справедливість є поняттям моральної свідомості та одним із принципів, що регулює взаємовідносини між людьми з приводу розподілу (перерозподілу) соціальних цінностей [3, с. 245].

Принцип соціальної справедливості на законодавчому рівні знаходить свій вияв у розділі II Конституції України: ст. 46 – право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; ст. 47 – право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду; ст. 48 – право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; ст. 49 –

право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; ст. 50 – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди тощо [5]. Тобто принцип справедливості як би розчинений у нормативному змісті Основного Закону. Водночас слід констатувати відсутність закріплення самого терміну «соціальна справедливість» у Конституції України, що є суттєвою прогалиною.

Принцип справедливості є загальноправовим і загальносоціальним принципом, вихідна ідея, на якій ґрунтується побудова всіх галузей вітчизняного права, складаються правовідносини, забезпечується охорона найважливіших суспільних цінностей. Зокрема, принцип справедливості знаходить свій прояв у сфері соціального забезпечення, є одним зі стовпів, на основі й на реалізацію якого в суспільстві створено й функціонує право соціального забезпечення як галузь права, є невід'ємним елементом соціально-забезпечувальних правовідносин, за його допомогою здійснюється найефективніший і соціально справедливий розподіл коштів різних соціальних фондів. Так, згідно ст. 3 Закону України «Про соціальні послуги» [6] надання соціальних послуг ґрунтується на принципі соціальної справедливості. Держава гарантує особам, які перебувають у складній життєвій ситуації, можливості отримання соціальних послуг на підставі принципу соціальної справедливості незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, віросповідання, місця проживання тощо. Як зазначає Л. Шумна, розробка теорії принципу соціальної справедливості може стати основою вибору механізмів реалізації соціальної політики держави в галузі надання соціальних послуг [7, с. 38].

На думку В. Жернакова, принцип справедливості у соціальному забезпеченні виявляється через неупереджене та послідовне правове регулювання, яке, з одного боку, забезпечує баланс вкладеного та отриманого у соціальній сфері, а з іншого – дозволяє врахувати особливості у забезпеченні окремих категорій осіб за певних умов [8, с. 650]. У свою чергу Б. Сташків зазначає, що у соціальному забезпеченні принцип соціальної справедливості полягає в наступному: 1) держава повинна мати всеохоплюючу систему соціального забезпечення, що включає: а) іще непрацюючих осіб (безоплатна якісна освіта, безкоштовна охорона здоров'я підростаючого покоління, доступ до культурних цінностей, фізкультури і спорту, державна підтримка дітей і молодих сімей); б) осіб працездатного віку (забезпечення роботою, гідна оплата праці, профілактика захворювань, допомога безробітним та в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю тощо); в) уже непрацездатних осіб (соціальне забезпечення, що включає гідні пенсії і соціальні допомоги та якісні соціальні послуги, доступ

до закладів охорони здоров'я тощо); 2) відповідність системи соціального забезпечення можливостям національної економіки; 3) участь держави, роботодавців і працівників та на добровільній основі юридичних і фізичних осіб у формуванні фінансових джерел соціального забезпечення; 4) рівність у пенсійному забезпеченні за однакові трудові заслуги незалежно від часу виходу на пенсію (проблема осучаснення пенсійних виплат); 5) прагнення до відповідності соціальних виплат реальному прожитковому мінімуму, що визначається, але не встановлюється владними структурами; 6) наявність розгалуженої мережі установ з надання соціальних послуг максимально наближених до місця проживання інвалідів та людей похилого віку; 7) дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина по відношенню до отримувачів соціального забезпечення, особливо тих, що знаходяться в інтернатних установах; 8) забезпечення доступу осіб з обмеженими можливостями до навколишнього середовища; 9) пріоритет заходів по соціальному захисту дітей-сиріт і прирівняних до них осіб, дітей-інвалідів, інвалідів та осіб, що потребують стороннього догляду; 10) орієнтація соціального обслуговування на індивідуальні потреби отримувачів соціальних послуг; 11) розумне, що не викликає обурення, співвідношення мінімальних і максимальних пенсій, наявність єдиних підстав для призначення і осучаснення пенсійних виплат; 12) оперативне реагування на появу нових соціальних ризиків; 13) наявність доступного механізму реалізації особою права на той чи інший вид соціального забезпечення; 14) раціональне використання коштів, виділених на потреби соціального забезпечення, боротьба з нецільовим їх використанням та розкраданням тощо. На думку вченого, цей перелік не є вичерпним і постійним [3, с. 247].

Як бачимо, науковець достатньо детально та всебічно виокремив прояви принципу справедливості у праві соціального забезпечення, з якими варто погодитися. Кожне із запропонованих положень дозволяє наблизити соціально-забезпечувальні правовідносини до таких, у яких утверджується соціальна справедливість.

З урахуванням викладеного пропонуємо принцип справедливості у праві соціального забезпечення визначити як найбільш узагальнену правову вимогу, що відображає модель забезпечення рівноправності в суспільстві, розподілу матеріальних і нематеріальних благ у ньому, формулу врахування індивідуальних якостей кожного індивіда, його можливостей, здібностей, діяльності й досягнень у подальшому розподілі суспільних благ та задоволенні його потреб, які сприймаються й визнаються суспільством, забезпечують соціальну злагоду, а також формування й справдження правомірних очікувань. Його осно-

вними ознаками є демократизм, гуманізм, рівноправність, законність, гарантованість, визнання й дотримання прав людини у галузі соціального забезпечення, єдність прав та обов'язків суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин [3, с. 248].

На жаль, на сьогоднішній день якість правового регулювання соціального забезпечення в Україні, його форма та зміст обумовлюють необхідність констатувати спотворення принципу справедливості в даній сфері, його неадекватне розуміння насамперед на загальнодержавному рівні, тотальний формалізм у спробах реалізувати наведений принцип у дійсності соціально-забезпечувальних відносин. Наявні численні проблеми в конструюванні основного змісту зазначеного принципу та його нормативно-правовому закріпленні, окресленні системи чітких заходів, що дозволять досягти його основних постулатів, відсутність бачення власної моделі соціальної справедливості та формування відповідного курсу державної соціальної політики.

Актуальну проблему недосконалості механізму реалізації принципу справедливості у праві соціального забезпечення розкриває у своєму дослідженні П. М. Корнєва. Так, вчена стверджує, що про відновлення справедливості у праві соціального забезпечення навряд чи можна говорити, коли на перше місце ставляться фінансові можливості держави. У зв'язку з цим, з метою тримання балансу інтересів суб'єктів соціального забезпечення у праві соціального забезпечення діє принцип пропорційності, коли задля досягнення справедливості використовується пропорційно рівне надання кожному громадянину рівних можливостей для досягнення цілей. Авторка звертає увагу на необхідність установлення економічно обґрунтованого прожиткового мінімуму для різних категорій осіб, на основі якого утверджуються державні соціальні стандарти, вдосконалення юрисдикційних механізмів відновлення справедливості у соціальному забезпеченні, що мають насамперед орієнтуватися на відстоюванні законного інтересу [9, с. 103].

Також вартими уваги є твердження П. М. Корнєвої щодо того, що відновлення справедливості має забезпечуватися відновлювальною законотворчістю. Необхідність прямого текстуального закріплення принципу справедливості в актах соціального забезпечення давно вже назріла. Вона зумовлена, перш за все, самою гуманістичною, людиноцентристською сутністю соціального забезпечення. Принцип справедливості, як визначальний для цієї галузі, повинен бути забезпечений належним механізмом впливу на правозастосовну практику в соціальній сфері. Він має бути «вмонтований» у тексти основних законів, що регулюють суспільні відносини у відповідних організаційно-правових формах соціального забез-

печення. Отримавши пряме текстуальне втілення у відповідному нормативно-правовому акті, принцип справедливості, не втрачаючи свого змісту як основоположний принцип права, зможе набути властивостей принципу правового регулювання. Теоретична цінність цього процесу полягає в тому, що він означає трансформацію принципу права як теоретичної засади в позитивне право. Практична складова тут не менш важлива, оскільки принцип стає нормативним приписом, обов'язковим для виконання всіма суб'єктами правозастосування, у тому числі органами соціального забезпечення й судами [10, с. 37-38].

Зі свого боку, вважаємо за доцільне звернути увагу на такі проблеми в реалізації принципу справедливості у сфері соціального забезпечення: брак національної моделі (концепції) соціальної справедливості в Україні; система соціально-забезпечувального законодавства є надто складною та нелогічною, що є порушенням принципу справедливості у галузі соціального забезпечення; наявність значного розриву в рівні та обсягах соціального забезпечення різних категорій громадян; брак економічного та фінансового обґрунтування задекларованих державою гарантій у сфері соціального забезпечення, що позбавляє принцип справедливості прикмет реальності; відсутність реальних механізмів відповідальності держави перед громадянином за рівень його соціального забезпечення та невиконання взятих на себе зобов'язань у наведеній сфері.

З урахуванням викладеного вважаємо принцип справедливості у праві соціального забезпечення повинен бути недвозначно закріплений у нормативно-правових актах – джерелах соціального забезпечення, зокрема його структуру та прояви варто закріпити текстуально. При цьому важливим є всебічне залучення громадськості до вдосконалення чинного нормативно-правового регулювання соціального забезпечення, проведення публічних обговорень законопроектів у сфері соціального забезпечення. Також вирішуючи проблему становлення принципу справедливості у праві соціального забезпечення, підтримуючи інших дослідників, акцентуємо увагу на нагальності систематизації соціально-забезпечувального законодавства. Причому сфера соціального забезпечення потребує саме глибинного змістового опрацювання наявного законодавства,

усунення прогалин у правовому регулюванні, внесення змін та доповнень у випадках, де це необхідно, та створення якісно нового цілісного нормативно-правового акта – кодексу, відповідно до якого буде: 1) систематизовано всі соціальні ризики, що надають у національній правовій системі право на отримання соціального забезпечення; 2) забезпечено прозорість формування ресурсів соціального забезпечення та зрозумілість обсягу прав кожного в соціально-забезпечувальній сфері; 3) досягнуто функціонування єдиних принципів у праві соціального забезпечення, які пронизуватимуть усі його інститути та процедури; 4) визначено єдині соціальні стандарти у сфері соціального забезпечення; 5) закріплено єдині процедури звернення та отримання соціального забезпечення. Переконавши систематизація соціально-забезпечувального законодавства дозволить вирішити значну частину проблем.

Висновки. З урахуванням викладеного запропоновано принцип справедливості у праві соціального забезпечення визначити як найбільш узагальнену правову вимогу, що відображає модель забезпечення рівноправності в суспільстві, розподілу матеріальних і нематеріальних благ у ньому, формулу врахування індивідуальних якостей кожного індивіда, його можливостей, здібностей, діяльності й досягнень у подальшому розподілі суспільних благ та задоволенні його потреб, які сприймаються й визнаються суспільством, забезпечують соціальну злагоду, а також формування і справдження правомірних очікувань. Його основними ознаками є демократизм, гуманізм, рівноправність, законність, гарантованість, визнання і дотримання прав людини у галузі соціального забезпечення, єдність прав та обов'язків суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин.

Звернуто увагу, що на сьогоднішній день якість правового регулювання соціального забезпечення в Україні, його форма та зміст обумовлюють необхідність констатувати спотворення принципу справедливості в даній сфері, його неадекватне розуміння насамперед на загальнодержавному рівні, тотальний формалізм у спробах реалізувати наведений принцип у дійсності соціально-забезпечувальних відносин. Окреслено проблеми в реалізації принципу справедливості у сфері соціального забезпечення та запропоновано шляхи їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич І. Г. Визначення місця принципу справедливості в сучасній системі принципів права. *Актуальні проблеми держави і права*. С. 191–197.
2. Сидоренко О. Соціальна справедливість як основоположний принцип сталого розвитку. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. С. 162–165. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Pubupr_2013_2_28.pdf.
3. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. Чернівці : ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.

4. Погребняк С. Роль основоположних принципів права в забезпеченні прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1(56). С. 71–77.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Голос України*. 2019. № 82.
7. Шумна Л. П. Соціальна справедливість як один із основних принципів надання соціальних послуг. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 45. С. 33–42.
8. Жернаков В. В. Принципи права соціального забезпечення. Енциклопедія права соціального забезпечення України. Київ : «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол. : М. І. Іншин (гол.), О. М. Ярошенко (заст. гол.), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С. 650–655.
9. Корнева П. М. Теоретичні й практичні питання відновлення справедливості у праві соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2015. № 6(2). С. 98–104.
10. Корнева П. М. Принцип справедливості у праві соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2017. 187 с.

REFERENCES

1. Babych, I. H. (n.d.). Vyznachennia mistisia pryntsyphu spravedlyvosti v suchasni systemi pryntsyviv prava. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, 191–197.
2. Sydorenko, O. (2013). Sotsial'na spravedlyvist' yak osnovopolozhnyi pryntsyph staloho rozvytku. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, (2), 162–165. Retrieved from <https://dspace.zsmu.edu.ua/handle/123456789/4406>
3. Stashkiv, B. I. (2016). Pravo sotsial'noho zabezpechennia. Zahal'na chastyna: Navchal'nyi posibnyk. Chernihiv: PAT “PVK Desna”.
4. Pohrebniak, S. (2009). Rol' osnovopolozhnykh pryntsyviv prava v zabezpechenni prav liudyny. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1(56), 71–77.
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (30), Art. 141.
6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019). Zakon Ukrainy “Pro sotsial'ni posluhy” vid 17.01.2019 № 2671-VIII. *Holos Ukrainy*, (82).
7. Shumna, L. P. (2012). Sotsial'na spravedlyvist' yak odyin iz osnovnykh pryntsyviv nadannia sotsial'nykh posluh. *Aktual'ni problemy polityky*, (45), 33–42.
8. Zhernakov, V. V. (2020). Pryntsyphu prava sotsial'noho zabezpechennia. In *Entsyklopediia prava sotsial'noho zabezpechennia Ukrainy* (pp. 650–655). Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla.
9. Korneva, P. M. (2015). Teoretychni i praktychni pytannia vidnovlennia spravedlyvosti u pravi sotsial'noho zabezpechennia. *Pravo i suspil'stvo*, 6(2), 98–104.
10. Korneva, P. M. (2017). Pryntsyph spravedlyvosti u pravi sotsial'noho zabezpechennia. *Candidate's thesis*. Kharkiv.

PUNTUS DENYS

PhD in Law, Doctoral Student at the Department of Labor Law
Yaroslav Mudryi National Law University

FAIRNESS IS A KEY PRINCIPLE – RIGHTS OF SOCIAL SECURITY

Problem setting. Justice is a universal human value, the foundation of the progressive development of the state and its institutions, civil society, a guarantee and indicator of the legal protection of the individual, in connection with which there are objective international legal, national, social, political and legal prerequisites for the need to develop problems of justice, in particular in the law of social security. The principle of justice is one of the leading principles in the field of social security law. And this is not by chance, because the development of this area of law is aimed primarily at establishing social justice in society. It is precisely the manifestation of justice that is the protection of vulnerable categories of persons, providing them with support in the event of difficult life circumstances, which makes it possible to balance opportunities for the development of each member of society and make an equal contribution to state and public life by all, achieving a decent level of well-being. At the same time, establishing justice in this area is not a simple task, since it consists in the constant search for optimal indicators of social justice, developing its corresponding model.

Analyses of recent researches and publications. General issues of the system of principles of social security law, including the principle of justice, were the subject of research by such scholars as V. Andreyev, N. Bolotina, T. Garasymiv, K. Hnatenko, V. Goncharov, P. Korneva, V. Kostyuk, O. Moskalenko, P. Pylypenko, I. Syrot, V. Sokurenko, B. Stashkiv, I. Khomych, K. Fedchyshyna, L. Shumna, I. Yaroshenko, O. Yaroshenko, and others.

Article's main body. Research into the principle of justice as one of the leading principles of social security law. After all, the study of social justice issues plays a significant role in legal science, providing a basis for a deeper understanding of the value of a person, his life and dignity.

Conclusions and prospects for the development. The principle of justice in social security law is defined as the most generalized legal requirement that reflects the model of ensuring equality in society, the distribution of material and non-material benefits in it, the formula for taking into account the individual qualities of each individual, his capabilities, abilities, activities and achievements in the further distribution of social benefits and satisfaction of his needs, which are perceived and recognized by society, ensure social harmony, as well as the formation and fulfilment of legitimate expectations. It is noted that today the quality of legal regulation of social security in Ukraine, its form and content necessitate the recognition of the distortion of the principle of justice in this area, its inadequate understanding primarily at the national level, total formalism in attempts to implement the above principle in the reality of social security relations. Problems in the implementation of the principle of justice in the field of social security are outlined and ways to solve them are proposed. In particular, the principle of justice in social security law should be unambiguously enshrined in regulatory legal acts – sources of social security, in particular, its structure and manifestations should be enshrined textually. At the same time, it is important to comprehensively involve the public in improving the current regulatory legal regulation of social security, conducting public discussions of draft laws in the field of social security. Also, solving the problem of establishing the principle of justice in social security law, supporting other researchers, attention is focused on the urgency of systematizing social security legislation.

Keywords: principles, social security law, justice, national legislation, welfare state.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Пунтус Д. А. Справедливість – ключовий принцип права соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2025. № 2 (50). С. 109–114.